

Katsaus Mesopotamian historiaan

Gilgamešista Aleksanteri Suureen (2900 – 323 eKr.)

(Perustuu kirjatentin *Aas120: Mesopotamian historia* muistiinpanoihin.)

Aleksi Sahala 2011, Helsingin yliopisto [ei oikoluettu luonnos]

Varhaisdynastinen kausi (2900 – 2334 eKr.)

Eteläinen Mesopotamia oli 2900 eKr. paikkeilla jakautunut useaksi keskenään kilpailevaksi kaupunkivaltioksi, joita johtivat kuninkaat (*lugal*) tai temppeleille vihkiytyneet pappisruhtinaat (*ensi*). Kaupungin keskuksena toimi paikalliselle suojelusjumalalle omistettu temppeli, josta käsin ylläpidettiin paitsi uskonnollisia toimituksia, myös talouteen ja teollisuuteen liittyviä asioita. Temppelien kautta ylläpidettiin esimerkiksi vuokramaanviljelystä ja kalastusta. Kalastusalueita, laidunmaita tai peltotilkkuja vuokrattiin ihmisille, ja vastineena niiden tuotoista perittiin osuus temppelin tarpeisiin. Tuotoilla voitiin maksaa temppelin alaisuudessa työskentelevien rakentajien, kastelukanavien kaivajien, tekstiilityöläisten ja erilaisten käsityöläisten palkat. Palkanmaksu työväelle suoritettiin viljana; hopeaa tai kultaa saattoivat saada ainoastaan korkeissa viroissa työskentelevät henkilöt.

Varhaisdynastisella kaudella kirjoitusjärjestelmä kehittyi logografisesta kuvakirjoituksesta logosyllabiseen, piktogrammeja ja tavumerkkejä yhdistelevään muotoon. Kirjallisuus kehittyi, ja savitauluille alettiin tallentaa kirjanpidollisten dokumenttien ohella myös hymnejä, myyttejä ja uskonnollisia tekstejä.

Varhaisdynastisen kauden kuninkaista on olemassa varsin niukasti tietoa, ja tietämyksemme perustuu pitkälti myyttisten kertomusten perusteelta luotuihin rekonstruktioihin ja myöhempiin babylonialaisiin lähteisiin.

Ensimmäinen kuningas, josta on olemassa historiallisesti pätevää tietoa oli **Mebaragesi**. Mebaragesi hallitsi Sumeria tiettävästi noin 2700 eKr. ja valloitti kaupungeja Etelä-Iranista, silloisen Elamin alueelta laajentaen Sumerin vaikutusvaltaa Etelä-Mesopotamian ulkopuolella.

Legendaarinen **Gilgameš** ja hänen seitsemän seuraajaansa hallitsivat Sumeria Urukista ja Kišistä käsin n. vuoteen 2550 eKr. asti. Tänä aikana kauppayhteyksiä luotiin meritse aina Harappaan (Indusvirralle) asti, ja hautalöydöistä päätellen Sumerin kaupungit ja niiden hallitsijat vaurastuivat ennennäkemättömiin mittoihin. Vaurastumisen varjopuolena Sumerin kaupungit alkoivat houkutella puoleensa pohjoisen ja idän ryösteleviä nomadikansoja. Pahimman uhkan muodosti kuitenkin Elam, joka 2600-luvulla eKr. hyökkäsi Sumeriin alistaen valtaansa ainakin osan sen kaupunkivaltioista.

Lagašin kuningas **Eannatum** (2550 eKr.) onnistui palauttamaan järjestyksen ja ajamaan Sumeriin tunkeutuneet elamilaiset takaisin Iraniin. Suojatakseen Sumeria tulevilta hyökkäyksiltä hän järjesti sotaretken elamilaisten maille, valloittaen omien sanojensa mukaan koko Elamin (todennäköisesti näin mittavia tuloksia ei kuitenkaan saavutettu). Eannatum rakennutti valtakaudellaan myös useita temppeleitä ja laajensi kaupunkien kastelukanavaverkostoa. Hän alistoi aiemmin itsenäiset Urin ja Urukin kaupungit vasalleikseen, ja kävi sotaa Ummaa vastaan saadakseen haltuunsa hedelmälliset Guedinin viljelysmaat. Sota päättyi lopulta kuitenkin rauhan-sopimukseen, jonka velvoitteesta Umma joutui maksamaan Lagašille suuren määrän viljaa veroina. Eannatum ajautui myöhemmin sotaan myös Akšakin kuninkaan, Unzin, johtamaa Kišin ja Marin liittoumaa vastaan. Sodan tulos on jäänyt epäselväksi, vaikka omien propagandistisen sanojensa mukaan hän voittikin sen.

Eannatumien jälkeinen vuosisata on erittäin huonosti dokumentoitu. Tiettävästi Eannatumien veljenpoika **Entemena** (~ 2400 eKr.) ajautui jälleen sotaan Umman kanssa, jota tällä kertaa tukivat vieraat kuninkaat. Hänen onnistui kuitenkin voittaa sota Urukin kuninkaan, Lugal-kiniše-dudun tuella. Estääkseen tulevat kahnaukset, hän kaivautti kaupunkien väliin kanavan.

Entemena menetti valtaistuimen Ningirsun papiston kaapattua vallan Lagašissa. Valta siirtyi Urukaginalle, jonka valtakausi ei tosin kestänyt kahdeksaa vuotta pidempään.

2340 eKr. Umman kuningas **Lugalzagesi** päätti kostaa aiemmin ummalaisten kokemat vääryydet. Hän tuhosi ensi töikseen Girsun ja kaappasi tämän jälkeen vallan Lagašissa ja Urukissa, lopulta valloittaen koko Sumerin. Lugalzagesin sumerilainen suurvalta romahti kuitenkin Akkadin kuninkaan, Sargonin valloittaessa eteläisen Mesopotamian noin 2330 eKr.

Sargon ja Akkad (2334 – 2112 eKr.)

Sargonin (*Šarru-kîn* 'oikea kuningas') (2334 – 2279 eKr.) kerrotaan olleen ylipapittaren ei-toivottu lapsi, joka heitettiin vauvana bitumilla tiivistetyssä korissa Eufraatiin, mutta jonka vedenkantaja Akki pelasti ja kasvatti poikanaan. Hänen noustuaan Akkadin valtaistuimelle, hän rakennutti valtakunnalleen uuden pääkaupungin Agaden, ja käynnisti välittömästi sotaretket Sumeriin, jonka vallattuaan hän jatkoi kampanjointia Elamiin ja Syyriaan aina Välimeren rannikolle ja Kyprokselle asti.

Sargonin sotamenestys perustui hänen uudenlaiseen armeijaansa. Sumerilaisten raskaiden sotavaunujen ja falangien sijaan hän luotti nopeisiin ja kevyisiin vaunuihin, sekä jousimiehiin, jolla vihollisjoukot saatettiin saartaa ja murskata hetkessä. Akkadilaiset loivat lisäksi kattavan tieverkoston, joka nopeutti niin sanan-, armeijoiden kuin kaupankäynninkin kulkua. Kauppaa käytiin aina Afganistaniin ja Anatoliaan saakka, joista saatiin mm. Mesopotamiassa harvinaisia pronssia, hopeaa, tinaa ja lapis lazulia.

Sargonin luoma valtakunta periytyi hänen pojalleen **Rimušille** (2278 eKr.), jonka hallintokausi jäi kuitenkin lyhyeksi. Hänen ollessa valloitusretkellä Elamissa hänen kaksoisveljensä **Maništusu** kaappasi vallan.

Maništusu (2269 eKr.) tunnetaan parhaiten hänen tutkimusmatkastaan "vuorille meren taa", todennäköisesti Omaniin, jossa hän sanojensa mukaan valloitti 32 kaupunkia. Maništusun loppukaudella valtakunta ajautui ongelmiin pohjoisten kansojen katkaistessa Akkadin kauppareitit Anatoliaan ja Kaukasukselle; ongelman teki erityisen vakavaksi se, että reittejä pitkin kulki lähes kaikki Akkadiin kuljetettu pronssi ja tina.

2254 eKr. Maništusun poika **Naram-Sîn** ('Sînin rakastettu') kykeni saamaan kauppareitit takaisin akkadilaisten hallintaan. Hän valloitti takaisin myös alueita, jotka Akkad oli menettänyt kapinoissa Sargonin kuoltua (esim. Kyproksen), sekä soti pohjoisen hurrilaisia vastaan. Huolimatta saavutuksistaan, Naram-Sînin kuoltua Zagrosvuorten gutialaiset nomadit alkoivat liikehtimään Akkadin valtakunnan rajoilla. Sidottuna sotaan Iranin Lullubeja- ja Sumerissa riehuvia kapinoitsijoita vastaan Naram-Sînin poika, **Šar-kali-šarri**

('Kuninkaiden kuningas') ei kyennyt pysäyttämään gutialaisten hyökkäystä. Hän katosi hämärissä olosuhteissa vallankaappauksen yhteydessä ja Akkad jäi gutialaisten valloittajien jalkoihin.

Gutialaisten valtakaudelta ei ole säilynyt juurikaan kirjallisia dokumentteja. On kuitenkin kerrottu, että gutialaiset olivat sivistymätöntä ja barbaarista kansaa, jotka ryöstelivät Sumerin kaupunkeja eivätkä osanneet huolehtia kastelukanavista, jotka myöhemmin kuivuivat ja ajoivat koko maan nälänhätään.

Sumerilainen renessanssi (2112 – 2000 eKr.)

Sumerilaisen renessanssin voidaan sanoa alkaneen jo hieman ennen Akkadin imperiumin tuhoa. Lagašin hallitsija **Gudea** (*gù-dé-a* 'joka on tuonut äänen') (2144 eKr.) elvytti sumerilaista kulttuuria rakennuttamalla massiivisia temppelikomplekseja mm. Girsun kaupunkiin, joista tunnetuin oli Ninĝirsu-jumalalle omistettu É-Ninnu "viidenkymmenen temppeli". Rakennusprojektin sivutuotteena luotiin myös yksi merkittävimmistä sumerinkielisistä tekstikokonaisuuksia, kahteen lieriön muotoiseen savikappaleeseen kirjoitetut "Gudean sylinterit A ja B", jotka kuvaavat rakennusprojektin yksityiskohtaisesti alusta loppuun hymnin muodossa äärimmäisen huolitellulla, lähes kalligrafisen kauniilla monumentaalinuolenpääkirjoituksella

Gudean valtakunnan koko on jäänyt arvoitukseksi, mutta todennäköisesti se kattoi ainakin Urin, Nippurin, Urukin, Lagašin ja Girsun kaupungit. Hänen tiedetään myös käyneen sotia ainakin Elamissa ja Anšanissa (Etelä-Iranissa) ja solmineen kauppayhteyksiä ympäröivien kansojen kanssa aina Afganistaniin, Libanoniin, Indusvirralle (Meluhha) ja Omaniin (Dilmun[?]) saakka. Vientiin tuotettiin pääasiassa tekstiilejä ja villaa; vastineeksi saatiin setriä, lapis lasulia, dioriittia, kultaa, hopeaa, kuparia ja pronssia.

Akkadin valtakunnan romahdettua 2112 eKr. sumerilainen Urin III dynastia nosti päänsä kuningas **Ur-Nammun** (Nammun palvelija) johdolla. Gudean tapaan Ur-Nammu oli ahkera uudisrakentaja. Hänen tunnetuimpia rakennelmiaan olivat porraspyramidimaiset temppelit, zikkuratit, joista suurimman hän pystytti Uriin.

Ur-Nammu tunnetaan myös intohimostaan byrokratiaan. Hän vakinaisti sumerilaisen paino- ja mittayksikköjärjestelmät ja määräsi

jokaisen valtionsa alueella tehdyn kaupan merkittäväksi muistiin. Ur-Nammu loi tietävästi myös maailman ensimmäisen lakikoelman, joka myöhemmin toimi pohjana Hammurabin ja heprealaisten laeille. Ur-Nammun laki oli kuitenkin siinä suhteessa seuraajiaan modernimpi, että se ei soveltanut kostoperiaatetta; jopa vakavat ruumiilliset vahingot voitiin hyvittää rahallisella korvauksella.

Ur-Nammun kaaduttua taistelussa gutialaisia vastaan, hänen poikansa **Šulgi** (2047 eKr.) jatkoi isänsä rakennushankkeita viimeistelemällä Urin zikkuratin ja rakennuttamalla uusia temppeleitä ja julkisia rakennuksia ympäri valtakuntaa. Valtio oli nyt keskitetty kokonaan temppeleihin; kaikki taloudelliset ja teolliset prosessit tuotettiin temppeleiden vaikutuspiirissä, ja verot maksettiin temppeleille. Temppeleille kertyneet verot eivät menneet ainoastaan valtaapitävien taskuun, vaan huolta pidettiin myös köyhistä, joille jaettiin pieniä määriä viljaa eräänlaisena toimeentulotukena. Ur-Nammun valtiota onkin toisinaan pidetty hyvinvointiyhteiskunnan alkumuotona. Pahasti velkaantuneet kansalaiset saattoivat myydä itsensä määräaikaaisesti orjiksi, ja näin kuitata velkarasitteensa menettämättä kaikkea omaisuuttaan.

Entisestään monimutkaistunut byrokratia ja vilkastunut talouselämä pakotti kehittämään kirjurien koulutusta, joka johti moniin uudistuksiin kirjoitusjärjestelmässä. Myös kalenteria täsmällistettiin täyttämään byrokratian vaatimukset ja selkeyttämään verotuksen jaksotusta.

Šulgi pyrki vahvistamaan valtiotaan diplomatian keinoin solmimalla liittoja ympäröivien kansojen kanssa. Hänellä oli tietävästi ainakin kahdeksan tytärtä, joita hän naitti Elamin ja Anšanin hallitsijoille pitääkseen liittolaisensa tyytyväisinä. Valtakunnan rauhaa alkoivat kuitenkin pian uhata Mesopotamiaan vaeltavat seemiläiset paimentolaiskansat. Šulgin kuoltua, hänen poikansa **Šu-Sînin** valtakaudella (2037 eKr.) amorilaisten uhka oli jo niin suuri, että Šu-Sîn päätti rakennuttaa muurin Tigriin ja Eufratin väliin hidastaakseen Sumerin kaupunkeihin kohdistuvia ryöstöretkiä.

Urin III dynastia romahti 2000-luvun paikkeilla **Ibbi-Sînin** valtakaudella: Lagaš, joka tuolloin oli Sumerin tärkeimpiä maanviljelyskeskuksia ja Urin tärkein ruoantoimittaja, joutui paikallisen virkamiehen vehkeilemän vallankaappauksen käsiin. Urin jouduttua nälänhädän kouriin, hallitsija Ibbi-Sîn lähetti luottomiehensä Mariin ostamaan viljaa. Palattuaan hän kuitenkin petti Ibbi-Sînin luotta-

muksen ja kaappasi vallan Nippurissa.

Elam ja amorilaiset huomasivat tilaisuutensa tulleen. Ibbi-Sîn onnistui torjumaan muutamia hyökkäyksiä, mutta lopulta nälkää näkevät ja kulkutautien vaivaamat sumerilaiset alkoivat epätoivoisina loikata vihollistensa riveihin.

Sumerin viimeinen kukoistuskausi päättyi Elamilaisten vangittua Ibbi-Sînin ja vallattua Etelä-Mesopotamian. Sumerilainen perintö ei kuitenkaan kuollut: Sumerilaisia jumalia palvottiin vielä kahden vuosituhannen ajan ja sumeri säilyi tieteen, uskonnon ja runouden kielenä, ns. "Mesopotamian latinana" lähes ajanlaskun alkuun saakka. Tiettävästi viimeiset sumerin kieltä sisältäneet kirjalliset muistomerkit laadittiin seleukidien valtakaudella, n. 100 jKr.

Isin-Larsan aikakausi (2000 – 1750 eKr.)

Urin III dynastian kaaduttua elamilaiset ajettiin melko pian Mesopotamiasta, ja valtaan astuivat amorilaiset. Yhtä valtakuntaa ei kuitenkaan syntynyt, vaan Mesopotamia pirstoutui useiksi keskenään kilpaileviksi kuningaskunniksi. Etelässä tärkeimpien joukkoon nousivat Isin ja Larsa, pohjoisessa Aššur ja Ešnunna.

Aššur ja Ešnunna eivät juurikaan vaikuttaneet Etelä-Mesopotamian kaupunkivaltioiden keskinäisen kanssakäymiseen. Isin pysyi merkittävänä keskuksena **Lipit-Ištarin** valtakauten saakka (1934 eKr.). Lipit-Ištar ajautui sotaan Larsan kuninkaan **Gungunumin** kanssa, jonka Zagrosvuorten sodissa karaistunut armeija lopulta valloitti Urukin, yhden Isinin tärkeimmistä kaupungeista. Gungunum valtasi myös Lagašin, elamilaisten pääkaupungin Susan ja mahdollisesti Urin, joka tuolloin oli Etelä-Mesopotamian tärkein satamakaupunki.

Menetettyään tärkeimmät kaupunkinsa ja yhteyden merelle, Isin ei enää toipunut. Sen onnistui kuitenkin säilyttää itsenäisyytensä noin puolen vuosisadan ajan, kunnes Larsan kuningas **Rim-Sîn** (1758 eKr.) alistasi sen hallintaansa. Larsa ei koskaan saavuttanut sitä edeltävien sumerilaisten valtakuntien mittoja. Suurimmillaan se käsitti noin 10-15 kaupunkia, eikä lopulta kyennyt vastustamaan nousevan Babylonian mahtia.

Babylonia (1792 – 1530 eKr.)

Babylonian nosti kukoistukseensa ehkä yksi maailmanhistorian tunnetuimmista hahmoista, **Hammurabi** (oik. *Hammurāpi* < amor. *'ammu-rāpi* 'heimolainen on parantaja'). Hammurabi nousi valtaan 1792 eKr. ja muodosti Babylonista valtakuntansa uskonnollisen ja hallinnollisen keskuksen. Melko pian valtaan astumisensa jälkeen hän valtasi Urukin ja Isinin, sekä taisteli Rapiqumia ja Malgiumia vastaan 1784 eKr. Hammurabi pyrki pitämään hyvät välit Ešnunnaan, Assyriaan ja Mariin, joista jälkimmäisen avustuksella hän kykeni valtaamaan Larsan.

Noin vuoteen 1750 eKr. mennessä, Hammurabi oli vallannut entiset liittolaisensa Marin ja Ešnunnan, sekä idän ja pohjoisen merkittävimmät valtiot, Elamin ja Assyrian.

Hammurabi tunnetaan parhaiten hänen lakikokoelmastaan. Kokoelma sisältää 282 pykälää, jotka eivät niinkään edusta lakipykälä niiden modernissa merkityksessä, vaan ennemminkin joko kuvitteellisesti luotuja tai todellisuudessa tapahtuneita ennakkotapauksia. Laki heijastaa voimakkaasti akkadilaista luokkayhteiskuntaa. Ihmiset jakautuivat tuolloin kolmeen luokkaan, vapaisiin *awilum*; "aatelittomiin" *muškēnum* ja orjiin *wardum*, joilla oli hyvinkin toisistaan eriävät ihmisoikeudet. Tuomiot olivat merkittävästi ankarampia, mikäli ne kohdistuivat ylempään väestönluokkaan; sen sijaan esimerkiksi vapaan miehen tappaessa orjan, voitiin se hyvittää sakoilla. Vaikka lain käyttöönotto rauhoittikin Babylonia, aiheutti se myös ongelmia. Tietävästi esimerkiksi kirurgian harjoittaminen loppui lähes kokonaan, sillä leikkauksen epäonnistuessa ja potilaan kuollessa lääkäri saattoi kohdata silpomisrangaistuksia.

Hammurabilta valta periytyi tämän pojalle **Samsu-ilunalle** (1742 eKr.). Samsu-ilunan valtakauden alkua varjostivat kuitenkin ongelmat. Larsan vasallikuningas Rim-Sîn II pani alulle kapinoita Urukissa ja Urissa. Syöstäkseen hänet vallasta ja palauttaakseen järjestyksen, babylonialaiset päättivät nälännyttää kaupungit ohjaamalla Eufraatin alajuoksun sivuun. Rim-Sîn II saatiin lopulta syrjäytettyä, mutta Ur ja Uruk jäivät vuosiksi asumiskelvottomiksi. Asukkaiden massamuutto ympäröiviin kaupunkeihin nosti maiden ja ruoan hintoja siinä määrin, että koko Babylonia ajautui taloudelliseen kriisiin.

Ongelmia syntyi myös rajoilla: Assyria ja Elam menetettiin ja

Ešnunnassa puhkesi kapinoita. Myös uusi valtatekijä, pohjoisen kassiittit ilmestyivät Mesopotamiaan. Vaikka kassiittien hyökkäykset onnistuttiinkin pysäyttämään, suuri kassilaisväestö jäi asumaan Babylonian alueelle.

Samsu-ilunan valtakauden jälkeen Babylonia oli kutistunut Hammurabin ajoista huomattavasti. Vaikka talouskriisistä selvittiin ja valtakunnassa voitiin verrattain hyvin kaupan, teollisuuden ja maanviljelyksen kukoistaessa, ei se enää saavuttanut vanhoja mittojaan. Tulevat kuninkaat (Abi-ešuh 1711 eKr., Ammi-ditana 1683 eKr. ja Ammi-saduqa 1646 eKr.) kykenivät palauttamaan muutamia menetettyjä kaupunkeja ja säilyttämään Babylonian sisäisen vakauden, mutta merkittäviä aluevaltauksia kyetty saavuttamaan.

Kuningas **Samsu-ditanan** valtakaudella Babylonin dynastia saatettiin päätepisteeseen Heettien kuningas Mursilis I:n ryöstäessä Babylonin n. 1530. Heettiläiset eivät kuitenkaan vallanneet kaupunkia, vaan jättivät sen kassilaisten valtaan.

Kilpailevat valtakunnat (1500 – 1100 eKr.)

Heetit

Anatolian indoeurooppalaiset ja hattilaiset heimot yhdistyivät noin 1650 eKr. Heettien valtakunnaksi kuningas **Hattušilin** johdolla. Pääkaupunki perustettiin Hattušaan, Keski-Anatoliaan.

Hattušilin perillinen, **Mursilis** järjesti sotarekiä Syyriaan ja Mesopotamiaan valloittaen Aleppon, Marin ja Babylonin. Valtakunnan rajojen laajetessa se ajautui kuitenkin sisäisiin ongelmiin; Mursilis murhattiin, eikä seuraavan vuosisadan tapahtumista tiedetä juuri mitään.

Kuningas **Tudhaliyan** (I) noustua valtaan n. 1400 eKr., heettiläiset ilmestyivät takaisin kirjallisiin lähteisiin. Tudhaliya onnistui saamaan takaisin aiemmin menetettyjä alueita ja solmimaan rauhan Kizzuwatnan (Kilikia) kanssa. Tudhaliya uudisti myös kuninkaan roolia julistautumalla puolijumalalliseksi yli-inhimilliseksi, "heettiläisten auringoksi".

Tudhaliyan kuoltua heettiläiset vajosivat jälleen sekasortoon. Ympäröivät vihollisheimot tunkeutuivat Anatoliaan ja hävittivät Hattušan.

1350 eKr. paikkeilla valtakunta onnistui kuitenkin toipumaan kuningas **Suppiluliuman** (I) noustua valtaan. Hän valloitti takaisin menetettyjä alueita Syyriasta ja alisti Mitannin heettiläisten vasalliksi (kts. Mitanni ja Šattiwaza). Heettiläinen imperiumi oli nyt voimakkaimmillaan, ja aiemmin varteenotettava uhka, Egypti, pyrki luomaan liittouman heettiläisten kanssa. Egyptin faaraon kuoltua (mahdollisesti Akhenaten tai Tutankhamon), tämän leskeksi jäänyt vaimo pyysi Suppiluliumaa lähettämään yhden tämän pojistaan solmiakseen avioliiton tämän kanssa. Egyptiläisten salaliittolaisten juonittelun seurauksena Suppiluliuman poika kuitenkin murhattiin ja Egyptin kuningatar syöstiin vallasta, mikä johti lopulta liittoutumissuunnitelmien kaatumiseen.

Heettiläisten valtakunta oli taas ajautumassa ongelmiin. Syyrian valloitusretkeltä palatessaan Heettien armeija toi mukanaan ruton, joka tappoi Suppiluliuman. Myös hänen seuraajansa **Arnuwandas II** kuoli pian hänen valtaan astumisensa jälkeen. Ympäröivät vasallikansat, Arzawa, Kizzuwatna, Mitanni ja Kaskas nousivat kapinaan ja onnistuivat osittain irroittautuamaan Heettien ikeestä. Arnuwandaan seuraaja **Mursilis II** onnistui kuitenkin valtaamaan takaisin Arzawan ja asettamaan uudet nukkehallitsijat kapinoiviin provinssihin Kaskasin lähes 25 vuotta kestäneestä, kymmenen sotaretkeä vaatineesta vastarinnasta huolimatta.

1270-luvun paikkeilla kauppa Levantissa kukoisti, ja Egyptin faarao Ramses pyrki saamaan ne haltuunsa. 1274 Ramses hyökkäsi Kadešiin, jonka seurauksena käytiin yksi varhaishistorian kuuluisimmista taisteluista. Taistelun lopputulos on epäselvä, sillä kumpikin osapuoli, Heetit ja Egyptiläiset väittivät voittaneensa taistelun. Todennäköisesti Egyptiläisten onnistui ajaa heettiläiset ulos Kadešistä hetkellisesti, mutta raskaiden tappioiden johdosta he eivät kyenneet pitämään kaupunkia hallinnassaan ja joutuivat itse perääntymään. Joka tapauksessa, Kadeš jäi heettiläisten vallan alle.

Kadešin taistelun jälkeen Assyrian mahti alkoi kasvaa. Assyria valloitti laajoja alueita entisen Mitannin alueelta mukaan lukien sen pääkaupungin Wašukannin. Paineen alla kuningas **Hattušilis III:n** oli pakko naittaa tyttärensä Ramses II:lle ja solmia rauha vanhan verivihollisensa kanssa.

Hattušilin kuoltua hänen poikansa **Tudhaliya IV** jäi heettiläisten viimeiseksi voimakkaaksi kuninkaaksi. Hänen onnistui vallata Kypros ja estää assyrialaista laajenemista Syyriaan. Tudhaliyan

vallan jälkeen Heettiläiset ajautuivat kuitenkin tuhoonsa "merikansojen" tunkeuduttua Anatoliaan. Hattušan tuhouduttua maan tasalle 1180 eKr. heettiläiset katosivat historiankirjoista.

Heettiläiset nostivat päätään vielä hetkellisesti Levantissa uusheettiläisten kuningaskuntien muodossa. Kaupungit joutuivat kuitenkin assyrialaistaisten valloittajien käsiin 700 eKr. mennessä (kts. Assyria, Adad-Nirāri III).

Mitanni

Mitanni koostui vielä 1500-luvun eKr. alkupuolella hurrilaisten valloittajien ruhtinaskunnista, mutta kuningas **Paratarnan** yhdistettyä ne 1480, syntyi Lähi-itään uusi mahti.

Mitannin pääkaupunkina toimi Waššukanni, joka todennäköisesti sijaitsi Khabur-joen varrella nykyisen Syyrian alueella. Alalakh (Kaakkois-Turkissa) ja Assyria oli alistettu valtakunnan vasalliksi Paratarnan ja hänen seuraajansa **Šaušatarin** valloitusretkien seurauksena. Sotia käytiin pääasiassa Egyptiä vastaan Syyrian kaupungeista.

Tuthmosis IV:n perittyä vallan Egyptissä 1401 eKr., Mitannin kuningas **Artatama I** (Šaušatarin poika) solmi heettiläisten ja Assyrialaistaisten vallan nopean kasvun uhkaamana liittouman tämän kanssa. Liitto vahvistettiin, tosin hieman vastahakoisesti, luovuttamalla Mitannin prinsessoja faaraon, ja tämän jälkeläisten haaremiin kolmen sukupolven ajan.

Mitanni oli nyt voimakkaimmillaan. Se kattoi alueen Diyalan laakosta Libanoniin ja Kaakkois-Anatoliaan. Etelässä sitä rajasi Syyrian aavikot, pohjoisessa Armenian vuoristo.

Mitanni vajosi kuitenkin pian sisäisiin ongelmiin. Kuningas Artataman pojan, Šuttarnan kuoltua laillinen perijä Artašumara murhattiin ja Mitannin kuninkaaksi nousi hänen veljensä Tušratta. Tušrattan veli Artatama II päätti kuitenkin anastaa kuninkuuden itselleen solmimalla henkilökohtaisen liiton heettiläisten ja äskettäin **Aššur-uballiṭ I:n** johdolla itsenäistyneiden assyrialaistaisten kanssa.

Samoihin aikoihin myös Egypti ajautui sekasortoon ensin faarao Akhenatenin uudistusten ja tämän jälkeen Tutankhamonin ennenaikaisen kuoleman johdosta. Tušrattan jäätyä ilman Egyptin tukea, hänen valtakuntansa rapistui nopeasti; lopulta hänet murhattiin ja

Artatama II anasti vallan. Tušrattan poika **Šattiwaza** pakeni heettiläisten keskuuteen, jossa hän alistui vapaaehtoisesti Heettien kuninkaan, Suppiluliuman vasalliksi. Ararattan kuoltua hän palasi Mitannin kuninkaaksi heettiläisten tukemana alistaen Mitannin Suppiluliuman valtaan. Mitannin valtakunnan aika oli ohi; 1300-luvun loppuun mennessä kuningaskunta oli jakautunut lännessä Heettien- ja idässä Assyrian vallan alle.

Assyria

Mitannin romahdettua Assyria alkoi vakauttaa asemaansa Mesopotamiassa. Aššur-uballiṭin pojanpoika **Arik-den-ili** (1317 eKr.) järjesti menestyksekkäitä sotaretkiä Zagrosvuorten gutialaisia vastaan. Assyrian pääkaupunki siirrettiin Aššurista Kalhuun Arik-den-ilin pojan, **Adad-nirārin I:n** astuessa altaan, ja sotaretkiä jatkettiin pohjoiseen ja luoteeseen Heettien ja hurriilaisten maille. Adad-nirāri onnistui myös painostamaan Babylonian kassilaiset hallitsijat siirtämään valtakuntansa rajaa assyrialaisten eduksi.

Adad-Nirārin poika, **Šalmaneser I** (1273 eKr.) jatkoi valtakunnan laajentamista valtaamalla Urarṭun ja Gutian, sekä hävittämällä hurriilaisten valtakunnan. Laajenevan Assyrian uhka pakotti heettiläiset solmimaan Kadešin rauhan Ramses II: kanssa.

Šalmaneserin poika **Tukulti-ninurta** (1244 eKr.) valtasi I Babylonin ja otti itselleen vanhan mesopotamialaisen tittelin "Sumerin ja Akkadin kuningas" (akk. *Šarrum ša šumerim u akkadim*; sum. *lugal ki-engi ki-uri*). Hän kuitenkin päätyi poikansa murhaamaksi ja Assyria syöksyi hetkelliseen sekasortoon. Assyrian tila kuitenkin vakaantui 1179 Aššur-dan I:n noustua valtaan; heettiläisten tuho merikansojen invaasion seurauksena mahdollisti Assyrian laajenemisen Syyriaan Aššur-danin pojan, **Aššur-reš-išin** johtamana.

Keski-Assyrialaisen valtakunnan kukoistuskausi alkoi **Tiglath-pileser I** valtakauden aikana (1114 eKr.). Tiglath-pileser valloitti Ylä-Eufratin fryygialaisilta ja jatkoi sotaretkiä Kaakkois-Anatoliaan, Kilikiaan ja itäiseen Kappadokiaan. Hän valtasi myös tärkeitä rannikkokaupunkeja Levantista ja tunkeutui pohjoiseen Nairien maille (Etelä-Armeniaan), jotka alistettiin Assyrian veron alle.

Tiglath-pileserin kuoltua Assyria vajosi sisäisiin ja ulkoisiin ongelmiin. Provinssit kapinoivat, ja lännen aramealaiset alkoivat

tunkeutua assyrialaiden maille. Muutamien assyrialaiskuninkaiden vastarinnasta huolimatta Assyria vajosi aramealaisten käsiin ja katosi historiankirjoista 150 vuodeksi.

Uusassyrialainen valtakunta (900 – 612 eKr.)

900-luvun paikkeilla eKr. Assyrian tilanne oli heikko. Taloudellinen katastrofi oli lähellä, sillä merkittävimmät kauppareitit olivat jääneet vihamielisten heimojen käsiin. Tilannetta helpotti kuitenkin kaupunkien sisäinen vakaus, monet tärkeimmistä kaupungeista olivat vapaita, ja niitä puolustamassa olevat sotilaat olivat aikansa parhaita, pitkien sotien koulimia veteraaneja. Assyrian tilannetta helpotti lisäksi ympäröivien kansojen rappio: Babylonia oli puoliksi tuhottu ja aramealaisten valloittama, Egypti oli jakautunut ja voimaton. Vaarallisimmat kilpailijat, fryygalaiset ja persialaiset olivat sen sijaan liian kaukana aiheuttaakseen suoranaista uhkaa.

Assyria heräsi 911 eKr. **Adad-nirāri II:n** astuttua valtaan. Hänen onnistui ajaa aramealaiset pois Tigriin laaksosta ja valloittaa takaisin useita menetettyjä kaupunkeja. Babylonian valtaamiseen resurssit eivät kuitenkaan riittäneet, ja lopulta Adad-nirāri päätyikin solmimaan rauhan Babylonian kuninkaan Nabû-šuma-ukinin kanssa. Rauhallinen yhteiselo kesti verrattain pitkään, noin 80 vuoden ajan. Adad-nirārin poika **Tukulti-Ninurta II** jatkoi isänsä työtä Assyrian vakauttamisessa, hänen vaiheistaan ei kuitenkaan tiedetä paljoa.

Tukulti-Ninurtan pojan, **Aššurnaširpal II:n** (*Aššūr-našir-apli* 'Aššur on perillisen suojelija') noustua valtaistuimelle 883 eKr., hän aloitti välittömästi kampanjan itäisen Anatolian fryygalaisia vastaan. Sotaretken keskeytti kuitenkin aramealaisten kapina 300 kilometrin päässä Khaburin alajuoksulla. Aššurnaširpal II marssitti joukkonsa välittömästi kapinoiviin Sûrun ja Bit Halupên kaupunkeihin murskaten vastarinnan hetkessä. Tämän jälkeen sotaretket jatkuivat Keski-Eufratille Zamuaan, sekä myöhemmin Levanttiin, josta saatiin mittavat sotasaalet kultana, kuparina, hopeana, tekstiileinä, setrinä ja norsunluuna. Valloitetut alueet pidettiin aisoissa pelolla: mahdolliset kapinat tukahdutettiin välittömästi sotavoimin, ja terroria vahvistettiin entisestään erilaisin julmuuksin; vangeiksi jääneiden kapinallisten silmät puhkottiin ja näiden johtajat joko seivästettiin tai

nyljettiin elävältä. Varoittavana esimerkkinä myös kapinoivien kaupunkien väestöä silvottiin, poltettiin tai haudattiin kaupungin muureihin, huolimatta siitä, olivatko nämä miehiä, naisia tai lapsia.

Suojatakseen valtakuntaansa ulkoisilta uhilta, Aššurnaširpal II päätti siirtää valtakunnan pääkaupunkin Aššurista pieneen, aiemmin babylonialaisten perustamaan Kalhun kaupunkiin, joka sijaitsi Aššuria strategisesti huomattavasti paremmassa paikassa Tigris- ja Zab-jokien risteyksessä. Kalhu rakennettiin käytännössä kokonaan uusiksi ja linnoitettiin massiivisesti tuhansien miesten voimin. Aššurnaširpal II rakennutti Kalhuun suuren monumentaalisen palatsin, joka kattoi yli kahden hehtaarin alueen. Palatsin avajaisseremoniassa tarjoiltiin kymmenenpäiväinen juhla-ateria kaikille kaupungin asukkaille, sekä useille ylhäisille kutsuvieraille; yhteensä noin 70000 ihmiselle.

Aššurnaširpal II:n kuoltua valtaan astui hänen poikansa **Šalmaneser III** (*Šulmānu-ašarēdu* 'Šulmānu on johtaja') (858 eKr.). Šalmaneser oli isäänsäkin sotaisampi, ja vietti sotaretkillä 31 vuotta, lähes koko hallintoaikansa. Hän laajensi Assyrian valtakuntaa pohjoiseen aina Armeniaan asti; länteen Kilikiaan ja Palestiinaan; etelään Persianlahdelle ja itään Zagrosvuorille. Sodissa koettiin myös takaiskuja; pohjoisessa ylitsepääsemätöntä vastarintaa tekivät Urartu ja idässä Persia. Propagandistisista kirjoituksista huolimatta alueet jäivät Assyrian valtapiiriin ulkopuolelle. Ongelmia koettiin myös Syyriassa, jossa aramealaisten ja uusheetiläisten kuninkaiden liittouma onnistui vastustamaan Assyrialaisten hyökkäyksiä toistamiseen siinä määrin, että Šalmaneser III myönsi tappionsa ja jätti alueen rauhaan loppuhallituskaudekseen. Parempi onni kävi Babyloniassa, joka aramealaiskapinallisten ja Babylonian kuninkaan, Marduk-zakir-šumin veljen hyökkäyksen alla joutui anomaan apua Assyrialta; Šalmaneser vastasi apuun ja kukisti kapinan, jonka jälkeen Babylonia vaivihkaa julistettiin Assyrian protektoraatiksi.

Šalmaneser III:n hallintokauden loppua varjostivat valtakunnan sisäiset ongelmat. Noin vuonna 826 eKr., yksi hänen pojistaan, Aššur-danin-apli käynnisti vallankumouksen yhteensä 27 kaupungissa, mukaan lukien vanhan pääkaupungin Aššurin. Itse vanhana ja kykenemättömänä, Šalmaneser jätti ongelman toisen poikansa, kruununprinssi **Šamsi-Adad V:n** hoidettavaksi; vaikka kapinoineet kaupungit onnistuttiinkin valtaamaan takaisin noin kuudessa vuodessa, levottomuuksien aika heikensi jokseenkin Assyrian mahtia. Levottomuuksista hyötyi erityisesti Babylonia, joka

onnistui vapautumaan protektoraattitilastuksestaan.

Šamsi-Adad V:n kuoltua hänen poikansa Adad-nirâri III (s. 810 eKr.) oli vielä liian nuori astuakseen valtaan. Näin ollen valta siirtyi hänen vaimolleen Sammuamatille; Herodotoksen mukaan "idän kauneimmalle, julmimmalle, mahtavimmalle ja heikumallisimmalle kuningattarelle". Vaikka Sammuamat (kreik. Semiramis) oli aiheena lukuisille hellenistisille legendoille, ovat hänen todelliset saavutuksensa jääneet historian hämäriin.

Adad-Nirâri III:n tultua ikään 806 eKr., hän osoitti välittömästi kyvykkyytensä kuninkaana. Hänen onnistui viedä loppuun isoisänsä Aššurnaširpal II:n kampanjat Syyriaan ja alistaa alueen merkittävimmät kansat, kuten uusheetiläiset ja foinikialaiset Assyrian verolle. Onnistuneita ryöstöretkiä tehtiin myös Persiaan, mutta alueita ei kuitenkaan kyetty miehittämään ja pitämään Assyrian hallinnassa. Adad-Nirâri III:n kuoltua 783 eKr. hänen neljä poikaansa hallitsivat Assyriaa toinen toisensa jälkeen. Mitään merkittävää ei saavutettu. Sisäiset levottomuudet ja Assyriassa riehunut rutto pitivät valtakunnan rattaat pysähtyneinä noin neljänkymmenen vuoden ajan.

Assyrian imperiumi

Vuonna 745 eKr. asioiden tila muuttui. **Tiglath-pileser III:n** (*Tukulti-apil-Ešarra* 'luottamukseni lepää Ešarran perillisessä') astuttua valtaan hän palautti Assyrian mahdin järjestämällä lukuisia sotaretkiä, joiden tuloksena Syyria, eteläinen Urartu ja Meedia onnistuttiin liittämään Assyrian valtapiiriin. Tiglath-pileser III:n saavutukset kohottivat Assyrian imperiumiksi; hän uudisti vallattujen alueiden hallintoa merkittävästi riistämällä vallan paikallisilta kuninkailta ja muuntamalla alueet Assyrian provinseiksi. Provinssien johtoon määrättiin maaherroja, jotka olivat suoraan vastuussa itse kuninkaalle. Myös armeijaa uudistettiin: Vanha asevelvollisuuteen perustuva järjestelmä korvattiin pysyvällä armeijalla, *kišir šarruti*, joka koostettiin valloitetujen alueiden väestöstä. Reformi mahdollisti paitsi huomattavasti suuremman armeijan, myös syntyperäisten assyrialaiden sotilaiden säästämisen teurastukselta; assyrialaiset sotilaat päätyivät siistimpiin ja turvallisempiin tehtäviin, kuten ratsuväkeen tai sotavaunujen ajajiksi; vierasmaalainen

nostoväki määrättiin jalkaväkeen taistelemaan etulinjassa.

Tiglath-pileser III pani toimeen myös mittavia, jopa satojen tuhansien ihmisten pakkosiirtoja, joiden tarkoituksena oli sekoittaa väestö kapinoiden estämiseksi. Ihmisiä marssitettiin perheineen ja omaisuuksineen satoja kilometrejä aina Israelista Urartuun ja Zagrosvuorille. Pitkien ja uuvuttavien marssien jälkeen ihmisiä odottivat poltetut kylät ja täysin vieras ympäristö, jossa uuden elämän aloittaminen kävi monille ylitsempääsemättömän vaikeaksi. Pakkosiirtojen rauhoittava vaikutus osoittautui lopulta olemattomaksi; katkeroituneet ihmiset vihasivat assyrialaisia vallanpitäjiä entisestään.

Tiglath-pileser III:n viimeiseksi saavutukseksi jäi Babylonian valtaaminen. Babylonian kuninkaan Nabu-naşirin kuoltua 734 eKr. Assyria yritti saada verohelpotuksia lupaamalla babylonialaiset kapinoimaan uutta kuningastaan vastaan. Lahjontayritys kuitenkin epäonnistui ja Tiglath-pileserin oli luotettava raakaan voimaan; Assyria hyökkäsi Babyloniaan tappaen uuden kuninkaan ja hänen poikansa, jonka jälkeen 728 eKr. Tiglath-pileser nimesi itsensä Babylonian kuninkaaksi, Pulûksi. Vain muutamaa vuotta myöhemmin Tiglath-pileser kuoli ja valta siirtyi hänen pojalleen Şalmaneser V:lle. Tämän valtakausi jäi kuitenkin lyhyeksi hänen kuoltua 722 eKr. Samarian piirityksessä.

Şalmaneserin kuoltua valtaan nousi sukulinjan ulkopuolinen **Sargon II**, jonka elämänvaiheista ennen hänen valtakauttaan ei tiedetä juuri mitään. On oletettu, että Sargon pääsi valtaan kansan suosikkina, sillä hänen on kerrottu vastustaneen Şalmaneserin ankaraa veropolitiikkaa. Sargonin valtakauden alussa kaldealainen hallitsija Marduk-apal-iddina (II) onnistui valtaamaan Babylonian elamilaisten avustuksella. Sargon marssitti joukkonsa Dēriin, jossa taistelu babylonialaisia vastaan päättyi pattitilanteeseen. Ongelmia puhkesi myös Syyriassa ja Palestiinassa, jossa kaupungit nousivat kapinaan egyptiläisten tukemina. Tällä kertaa Sargonin sotaonni oli kuitenkin parempi, ja kapinat onnistuttiin tukahduttamaan.

719 eKr. Sargon II järjesti sotaretken Urartuun. Urartun pääkaupunki Tuspa vallattiin, ja sen hallitsija Rusa teki itsemurhan. Tämä oli alkusoittoa Urartun lopulliselle tuholle, sillä tappio teki sen entistä haavoittuvammaksi kimmerialaisten tuleville hyökkäyksille. Rauhoitettuaan pohjoisen Sargonilla oli aikaa keskittyä Babylonian valtaamiseen. Kahden mittavan kampanjan tuloksena Babylonia saatiin takaisin assyrialaisten hallintaan; 709 Sargon julisti itsensä

Babylonin kuninkaaksi.

Sargon oli sotapäällikön ohella myös ahkera uudisrakentaja. Hän rakennutti Niniven pohjoispuolelle kokonaan uuden palatsikaupungin, Dūr-Šarrukinin 'Sargonin linnoituksen'. Tämän uudeksi pääkaupungiksi tarkoitetun kaupungin rakennustyöt jäivät kuitenkin kesken 705 eKr. Sargonin kaaduttua taistelussa kimmerialaisia vastaan.

Sargonin pojan, **Sennacheribin** (*Sîn-ahhē-erība* 'Sîn on hyvittänyt hänen veljiensä kuoleman') astuttua valtaan, hän päätti oraakkelieneuvomana hylätä isänsä rakennusprojektin ja siirtää Assyrian pääkaupungin Niniveen. Sennacherib ei valtakaudellaan pyrkinyt laajentamaan Assyrian imperiumia, vaan pitämään kiinni Sargonin saavuttamista rajoista ja keskittymään maan sisäisen vakauden ylläpitoon. Levantissa puhjenneet egyptiläisten tukemat kapinat tukahdutettiin vaihtelevin menestyksin; pienemmät kaupungit saatiin takaisin järjestykseen, mutta kapinallisten valtaamaan Jerusalemin piiritys epäonnistui ja Sennacherib joutui palaamaan takaisin Niniveen.

Ongelmia syntyi myös Babylonissa, jossa Sargonin piirityksessä aiemmin paennut kaldealaisten kuningas Marduk-apla-iddina kaappasi vallan Elamin ja aramealaisten avustuksella. Sennacherib marssitti joukkonsa Babyloniin, jossa voitosta huolimatta Marduk-apla-iddina onnistui jälleen pakenemaan, kuitenkin raskain mielin: hänen koko perheensä ja hovinsa jäi assyrialaisien vangeiksi ja yli 200000 kaldealaista pakkosiirrettiin eri puolille Assyriaa. Poiketen isästään, Sennacherib ei itse halunnut julistautua Babylonin kuninkaaksi, vaan nimesi tehtävään Bēl-ibnin.

694 eKr. Sennacherib suuntasi uuden sotaretken kaldealaisia ja heidän elamilaisia liittolaisiaan vastaan. Hän hyökkäsi elamilaisten maille jokiteitse käyttäen foinikalaisia veneitä; strategia osoittautui erinomaiseksi ja Sennacherib saavutti murskavoiton. Elamilaiset eivät kuitenkaan lannistuneet, vaan järjestivät vastahyökkäyksen Pohjois-Babyloniaan, jossa he kaappasivat valtaansa Sipparin kaupungin. Elamilaisten sotaretken seurauksena kaldealaiset onnistuivat kaappaamaan vallan Babylonissa.

688 Sennacherib käynnisti mittavan kampanjan Babyloniin, jota seurasi 15 kuukauden piiritys. Babylonin antauduttua se hävitettiin täydellisesti: kaikki arvokas ryöstettiin, temppelit, palatsit ja talot tuhottiin; patsaat murskattiin ja muu irtaimisto heitettiin Eufratiin.

Lisäksi kaivettiin kanavia, jolla kaupunki saatiin tulvien valtaan niin tuhoisin seurauksin, että kaupunki pysyi asumattomana vuosia.

Helmikuussa 680 Sennacherib kuoli poikansa Arda-Mullissin murhaamana. Se, oliko murhan motiivina pelkkä vallankaappaus, mahdollinen babylonialaisten juonittelu kostona Babylonin häpäisemistä on epäselvä. Joka tapauksessa, Arda-Mullissin valtakausi jäi lyhyeksi: keväällä 681 eKr. kuolleelle isälleen uskollinen toinen poika, Esarhaddon marssi Niniveen, kaappasi vallan ja ajoi Arda-Mullissin maanpakoon.

Esarhaddonin (*Aššur-ahḫe-iddina* 'Assur on antanut veljen') valtakautta varjosti hänen heikko terveytensä. Hän oli jatkuvasti kuumessa ja kärsi erilaisista tulehduksista, joita lääkärit ja oppineet eivät onnistuneet parantamaan.

Skyyttien ja kimmerialaisten ahdistellessa Assyrian pohjois- ja itärajoja, Esarhaddon päätti taikauskoisena noudattaa orakkeliensa neuvoa, ja naitti tyttärensä skyyttien johtajalle, Bartatualle, turvatakseen rauhan. Hänen onnistui myös solmia rauha elamilaisten kanssa.

679, turvattuaan selustansa idässä ja pohjoisessa, Esarhaddon aloitti sotaretket Egyptiin. Hänen onnistui vallata faarao Taharqan valtakunnan pääkaupunki Memphis, joka valtauksen jälkeen ryöstettiin ja alistettiin Assyrian verolle. Jälleen taikauskon vallassa, Esarhaddon päätti käyttää sotasaaliin Babylonin uudelleenrakentamiseen, tavoitteenaan miellyttää jumalia ja täten parantaa omaa terveyttään.

Jumalat eivät kuitenkaan suoneet suosiotaan Esarhaddonille; Hänen sairastelunsa jatkui entisellään ja 670 Memphis vajosi kapinallisten käsiin. Kotona Ninivessä Esarhaddon yritettiin syöstä vallasta, mutta hän onnistui viime hetkellä paljastamaan ja teloittamaan juonittelijat. 669 hän käynnisti kampanjan Memfisiin, mutta sotaretki keskeytyi sairastelun uuvuttaman kuninkaan kuoltua 1. lokakuuta 669.

Aššurbanipal ja imperiumin tuho

Assyrian tunnetuin kuningas lienee Esarhaddonin poika, **Aššurbanipal** (*Aššur-bāni-apli* 'Aššur on luonut perillisen').

Aššurbanipal oli viisas ja sivistynyt mies, joka poiketen muista hallitsijoista oli itse kirjoitustaitoinen. Hän oli myös taitava matemaatikko ja kykeni lukemaan paitsi assyriaa ja akkadia, myös tuhat vuotta kuolleen ollutta sumerin kieltä; tiettävästi jopa arkaaista sumeria, jota tänä päivänä kyetään ymmärtämään vain kursorisesti. Hän arvosti suuresti tieteitä, kirjallisuutta ja taiteita, ja kokosi palatsiinsa valtavan kirjaston, joka sisälsi mm. eepoksia (Gilgameš, Enūma eliš¹), lääketieteellisiä ja astronomisia tekstejä, sekä sumerilais-akkadilaisia sanakirjoja ja merkkilistoja. Tämän päiväinen tietämyksemme Mesopotamian historiasta, mytologiasta, kulttuurista ja kielistä perustuu pitkälti Aššurbanipalin kirjaston kokoelmiin.

Aššurbanipal ei ollut ainoastaan oppinut, vaan myös taitava sotapäällikkö. Hänen onnistui vallata takaisin egyptiläisten kapinallisten käsiin jäänyt Memfis 667 ja ajaa faarao Taharqa Thebaan. Taharqan kuoltua hänen veljenpoikansa Tantamani järjesti sotaretken Pohjois-Egyptiin, jossa hän voitti Assyrian vasalleiksi alistetut egyptiläisprinssit; kuultuaan liittolaistensa tappiosta, Aššurbanipal marssi Egyptiin murskaten kaiken vastarinnan. Memfis vallattiin takaisin ja sotaretkeä jatkettiin Ylä-Egyptiin, jossa Egyptin silloinen pääkaupunki Theba ryöstettiin. Aššurbanipal marssi tiettävästi aina Nubiaan ja Kušiin saakka.

Assyrian imperiumi oli nyt suurimmillaan, se ulottui Anatoliasta Persiaan ja Urartusta Pohjois-Arabiaan ja Nubiaan. Rauha ei kuitenkaan ollut taattu, sillä Babyloniassa valtaan nousut Aššurbanipalin veli Šamaš-šumu-ukin julisti sodan Assyrialle Elamin, Egyptin ja paikallisten aramealais- ja arabiheimojen tukemana. Sota kesti neljä vuotta, kunnes Aššurbanipal onnistui pitkän piirityksen tuloksena valtaamaan Babylonin takaisin. Kostoksi Šamaš-šumu-ukin poltettiin palatsinsa mukana ja hänen liittolaisensa teloitettiin, silvottiin ja syötettiin eläimille samassa paikassa, jossa hänen isoisänsä Sennacherib oli aiemmin murhattu juonittelun seurauksena. Myös Elam sai osansa Aššurbanipalin kustosta; hän marssitti armeijansa Susaan ja hävitti sen. Temppelet ja paikallisia jumalia esittävät patsaat tuhottiin, haudat häpäistiin ja pelloille kylvettiin suolaa nälänhädän takaamiseksi. Sotasaaliina ja symbolisena voitonmerkinä Aššurbanipal kuljetti takaisin Assyriaan Inannan patsaan, jonka elamilaiset olivat ryöstäneet Urukista 1600 vuotta aiemmin.

---

1 Babylonialainen luomiskertomus.

Aššurbanipalin valtakauden loppu on jäänyt hämärän peittoon. Eri oppositioryhmien painostuksesta hän tietävästi lähti maanpakoon ja kuoli Harranissa 627 eKr. Sisäisen levottomuuden ravistelema Assyria joutui kimmerialaisten, meedialaisten ja skyyttien hyökkäysten kohteeksi. Imperiumin lopulliseksi kuoliniskuksi koitui Niniven hävitys babylonialaisten ja meedialaisten toimesta 612 eKr.; palatsit tuhottiin ja kuninkaita esittävät patsaat häpäistiin. Assyrian armeijan rippeet pakenivat Harraniin (Kaakkois-Anatoliassa), jossa ne sinnittelivät egyptiläisten avustuksella vielä muutaman vuoden ennen katoamistaan historian hämääriin.

Uusbabylonialainen valtakunta (626 – 532 eKr.)

Babylonia nousi uuteen kukoistukseen muinaisia akkadilaisia perinteitä ja kuninkaita ihannoivan **Nabopolassar**in (*Nabû-apal-ušur* 'Nabû suojele perillistä') astuttua valtaan 626 eKr. Hävitettyään Niniven meedialaisten avustuksella, Nabopolassar keskittyi sotimaan egyptiläisiä ja paenneita assyrialaiskenraaleja vastaan. Hän tuhosi viimeiset Assyrian armeijan rippeet Karkemišin taistelussa 609. Ennen kuolemaansa hän luovutti vallan suosikkipojalleen **Nebuchadressar II**:lle.

Nebuchadressar II:n (*Nabû-kudurri-ušur* 'Nabû suojele ensimmäistä poikaani') astuttua valtaan 605, hän aloitti sotaretket Levantissa ja Egyptissä. Levantissa hänen onnistui vallata Juudea ja Jerusalem, jonka jälkeen hän pani toimeen juutalaisten pakkosiirron, raamatullisen Baabelin vankeuden. Sodissa kerättyjä rikkauksia hän käytti Babylonin uudistamiseen; hän rakennutti kaupunkiin sodanjumala Mardukin temppelin (Esagila), zikkuratin (Etemenanki) sekä laajensi ja koristi kuninkaallisia palatseja. Hänen kerrotaan myös rakennuttaneen tarunomaiset Babylonin riippuvat puutarhat, jotta hänen vaimonsa kokisi olonsa kotoisammaksi.

Nebuchadressarin kuoltua 562 hänen pokansa **Amel-Marduk** hallitsi Babyloniaa noin kaksi vuotta, jonka jälkeen hänen vävynsä **Neriglissar** (*Nergal-šar-ušur* 'Nergal suojele kuningasta') otti vallan käsiinsä. Hänenkään valtakautensa ei kestänyt kolmea vuotta pidempään, ja jo vuonna 556 hänen poikansa **Labaši-Marduk** nousi Babylonian valtaistuimelle. Nuoresta iästään johtuen hän oli kuitenkin epäpätevä hallitsija: Juonittelun tuloksena hänet murhat-

tiin kaksi kuukautta valtaan astumisensa jälkeen ja Babylonin kuninkaaksi nimitettiin **Nabonidus** (*Nabû-na'id* 'Nabû olkoon ylistetty').

Nabonidusta pidettiin eriskummallisena monarkkina, sillä hän palvoi Mardukin sijaan kuunjumala Sîniä, jumalaa jonka ylipapittarena hänen 104-vuotiaaksi elänyt äitinsä oli toiminut Harranissa. Naboniduksen uskonnollinen vakaumuksensa johti lopulta siihen, että hänen oli lähdettävä maanpakoon ja nimitettävä sijaishallitsijaksi poikansa **Belshazzar**. Elettyään Taimassa arabien keskuudessa noin kymmenen vuotta, Nabonidus palasi Babyloniaan n. 544 – 540 eKr. Mesopotamian voimasuhteet olivat kuitenkin muuttuneet; persialaisten invaasio Kaksoisvirranmaahan oli alkanut. Meedia ja Ly Lydia oli vajonnut persialaisten käsiin, seuraavana vuorossa oli Babylon.

Persian vallan aika (559 – 334 eKr.)

Kyyros II (*Kūruš*) noustua persialaisten hallitsijaksi n. 559 eKr., persialaiset olivat vielä Meedian vasalleja. Kyyroksen onnistui kuitenkin taivutella persialaiset vasallit kapinaan; kun Meedian kuningas Astyages yritti tukahduttaa kapinan, Kyyrokselle uskolliset sotilaat kieltäytyivät taistelemasta ja luovuttivat Astyagesin Kyyroksen käsiin. Kyyros kaappasi vallan Meedian pääkaupungissa Hamadanissa ja julistautui Persian kuninkaaksi.

Meedian kohtalosta kauhistuneina, Ly Lydia, Babylonia ja Egypti liittoutuivat Persiaa vastaan, mutta ennen kun he ehtivät ryhtyä sotatoimiin, Kyyros valtasi Ly Lydian ja vangitsi sen kuninkaan, Kroisoksen. Ly Lydian romahdettua tie Aigeianmeren saaristoon ja Länsi-Anatoliaan oli auki.

539 Kyyros suuntasi sotavoimansa Babyloniaan. Hän valtasi Sipparin ja Babylonin ilman vastarintaa. Entisen hallitsijan Naboniduksen (Belshazzarin kohtalo on epäselvä) Kyyros nimitti Karmanian (eteläisessä Iranissa) maaherraksi ja salli pakkosiirrettyjen juutalaisten palata kotiseuduilleen.

Kyyroksen kaaduttua massagetteja vastaan käydyssä taistelussa 529 Persian kuninkaaksi nousi hänen poikansa **Kambyses II** (Kambūdšiya) Valta vaihtui samoihin aikoihin myös Egyptissä, jossa 40 vuotta hallinneen faarao Amasiksen poika Psammetikos III peri

vallan. Kambyses käytti tilaisuuden hyväksi ja hyökkäsi Egyptiin, jossa hän murskasi Psammetikosin joukot Pelusionin taistelussa 525. Uusi faarao teloitettiin ja Egyptistä tehtiin persian maakunta.

Kambyses kuoli 521 paluumatkallaan Egyptistä ja valta Persiassa siirtyi **Darius I:n** käsiin (*Dāravayahuš*). Darius uudisti Persian hallintoa ja lainsäädäntöä, sekä käynnisti mittavia rakennusprojekteja erityisesti Susassa, jonka hän nimitti valtakuntansa pääkaupungiksi. Hän pani alulle lisäksi satraappijärjestelmän, jossa jokaista provinssia hallitsi kuninkaan nimittämä satraappi, kuninkaalle verisukua oleva maaherra. Darius järjesti sotaretkiä Eurooppaan ja Intiaan, laajentaen valtakuntansa aina Traakiaan ja Indus-virrälle asti.

499 Persian kreikkalaiset alamaiset aloittivat kapinan ja ryöstivät Sardiin kaupungin. Rangaistukseksi Darius järjesti sotaretken Ateenaan, joka kuitenkin epäonnistui persialaisten kärsittyä murskatappion ateenalaisille Marathonin taistelussa 490 eKr.

Darius kuoli 485 eKr. ja valtaan astui hänen poikansa **Xerxes I** (*Khšāyāršā*). Xerxes tunnetaan parhaiten hänen vihastaan kreikkalaisia kohtaan. Hän suuntasi noin kahdesta miljoonasta sotilaasta koostuvan armeijansa Dardanellien salmen yli veneistä rakennettujen kelluvien siltojen avulla. Persialaiset kohtasivat kreikkalaiset Thermopylaen taistelussa, jossa spartalaisten urheasta vastarinnasta huolimatta Xerxes saavutti voiton ja onnistui valtaamaan Ateenan. Sotaonni kääntyi kuitenkin Salamiin taistelussa, jossa Persian laivasto kärsi ylivoimastaan huolimatta tappion. Menetettyään laivastonsa Xerxes luopui aikeistaan vallata Kreikka, ja perääntyi takaisin Aasiaan.

Xerxes I murhattiin 464 ja hänen tilalleen nousi **Artaxerxes I** (*Artaxšaça*). Artaxerxeen onnistui pitää Persian valtakunnan silloiset rajat, mutta hänen kuoltuaan 425 Persia ajautui sisäisiin ongelmiin hänen kolmen poikansa Xerxes II:n (murhattiin), Sogdianuksen ja Darius II:n keskinäisen valtataistelun johdosta. Darius II:n seuraajan, Artaxerxes II:n noustua valtaan Egyptissä nousi kapina, ja maakunta julistautui itsenäiseksi. Kapinoita puhkesi myös Anatoliassa, josta paikallinen satraappi Kyyros marssi 10000 kreikkalaisen palkkasoturin kanssa valtaamaan Mesopotamiaa. Artaxerxeen onnistui kuitenkin voittaa Kyyros Cunaxan taistelussa ja säilyttää asemansa Persiassa.

Artaxerxes II:n seuraaja Artaxerxes III (359 eKr.) pyrki

varmistamaan asemansa murhauttamalla kaikki sukulaisensa, joiden hän uskoi tavoittelevan kruunua. Hänen valtakaudellaan Persiassa puhkesi vakavia levottomuuksia, jotka hän kuitenkin onnistui selvittämään. Hän käynnisti myös sotaretken Egyptiin ja onnistui alistamaan sen uudestaan Persian maakunnaksi 343.

Artaxerxes kuoli väkivaltaisesti hänen eunukkinsa Bagoaksen kaapattua vallan. Bagoas nimitti Persian uudeksi kuninkaaksi (Artaxerxes III:n pojan) Arseen. Uuden kuninkaan yrittäessä hankkiutua eroon Bagoas'ta, hän koki isänsä kohtalon ja kuoli myrkytettynä 336. Koska Artaxerxes III oli aiemmin tapattanut sukulaisensa, lähimpänä vallanperimysjärjestyksessä oli Arseen serkku Darius III (335). Dariuksen noustua valtaan hän kosti isänsä ja serkkunsa kuoleman juottamalla Bagoasille myrkkyä.

Darius III pyrki nostamaan Persian entiseen mahtiinsa, ja käynnisti kampanjan jälleen kerran kapinoivaa Egyptiä vastaan. Sotaretki jäi kuitenkin kesken **Aleksanteri Suuren** (*Mégas Aléxandros*) tunkeutuessa Persiaan 334 eKr. Kunnianhimoisena sotapäällikkönä Aleksanteri Suuri jatkoi etenemistään Persian sydänmaille, valloittaen Babylonin, Susan, Persepoliin ja Hamadan. Persepoliin tuho merkitsi totaalista loppua muinaisen Mesopotamian silloiselle kulttuurille. Monet muinaisen Mesopotamian tieteelliset ja teknologiset saavutukset siirtyivät Eurooppaan myöhemmin helleenisten valloittajien nimissä, ja muinaisen Mesopotamian kulttuuripiirteitä vääristeltiin ja mustamaalattiin orientalismin värittämissä teoksissa.

Aleksanterin imperiumi jäi lopulta lyhytikäiseksi. Sotapäällikön kuoltua vasta 20-vuotiaana Babylonissa 323 eKr. hänen valloittamansa valtakunta jakautui Antigonidien Makedoniaan, Ptolemaioksen Egyptiin ja Seleukidien Aasiaan, jotka kaikki kolme alistettiin myöhemmin joko Rooman tai Parthian vallan alle.

Lähteet

Roaf Michael 1990: *Cultural atlas of Mesopotamia and the ancient Near East*. Checkmark Books.

Roux Georges 1992: *Ancient Iraq*. Penguin Books, London.

